

ἀδελφοποιίας ἀπέδωσε λογοκρατίαν, ἐνθὲ εἰς τὴν θέσιν τῆς χριστιανικῆς ἀδελφοσύνης ὕψωσε μὲ πείσμα, μέχρι χθές ἀκόμη τὰ τεῖχη τοῦ Σχίσματος».

Δὲν κηρύσσει οὐσίαις ὁ Καθηγητὴς Τσάκωνα. Τὴν ἀλήθειαν ἐπισημαίνει ἀνοίγοντάς μας τὸν δρόμο πρὸς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνση. Εἶναι μιὰ ὑπεύθυνη πατριωτικὴ φωνὴ αὐτῆ. Μιὰ φωνὴ ποῦ θὰ ἤχησιν εὐφρόσιν σ' ἐκείνους ποῦ πέρα ἀπὸ κάθε παράταξιν ἡ σκοπιμότητα ἐνδιαφέρονται καὶ μοχθοῦν γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας πρόοδο.

Ἡ «Ἀνθολογία Κοινωνιολογικῶν Κειμένων», ἔργο ποῦ γιὰ πρώτη φορά ἐπιχειρεῖται στὸν τόπο μας, ἐρχεται νὰ συμπληρώσῃ ἕνα προηγουμένον ἔργο τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὴν «Ἐισαγωγὴ εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν». Ἐκεῖ μὲ γνώσιν καὶ σαφηνεῖ ἀνέλυσε τίς κυριότερες κοινωνιολογικὰς θεωρίας. Ἐδῶ παραθέτει μεταφρασμένα τὰ πρὸ χαρακτηριστικὰ κείμενα τῶν ἀντιπροσώπων τους, ὅστε ὁ σπουδαστὴς τῆς Κοινωνιολογίας νὰ μπορῆσθαι νὰ ἔχῃ ἀμεση ἐπαρῆ μὲ τὴ σκέψιν τους. Παράλληλως ἔχομε στὸν κομποτυπωμένον αὐτὸ τόμο τὸ ἀπάνθισμα τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως σὲ διεθνῆ κλίμακα, ποῦ παρέχει μὴ πανοραμικὴ εἰκόνα τῆς ἐξελιζομένης καὶ διαφοροποιουμένης τους. Το ἔργο συμπληρώνεται μὲ πικνὰ γραμματολογικὰ σχόλια γιὰ τοὺς ἀνθολογούμενους.

Τὰ κοινωνιολογικὰ ἔργα τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὅποια ἔχουν διδακτικὸ προορισμὸ, ἀποτελοῦν σημαντικὴν συμβολὴν στὴν κοινωνιολογικὴ διερεύνησιν τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου καὶ γενικὰ τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

I. M. ΚΑΤΖΗΦΩΤΗΣ

Νέα Πολιτεία, 25.6.1972

Ἡ γεωγραφία: Μιλᾶνον καὶ Ἀθήνας, ὑπὸ Maurice Le Lannou

Ἡ σημειοθεΐσα κατὰ τὴν ἐποχὴν μας ἀπὸ τοὺς ἐξέπλους τῶν πόλεων, θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν ἀξίαν κληροδοτημάτων τινῶν τῆς ἱστορίας καὶ πηγῶν ἐμπνεύσεως ἐκ τῆς γεωγραφίας. Εἰς τὰς Ἀθήνας, λέγει ὁ Guy Burgel, τὸ λαμπρὸν μνημεῖον ὁδὸν καταλαμβάνει πλέον πολὺ περισσότερον χῶρον ἐκείνου, τὸν ὅποιον καταλαμβάνουν ὁ σκηνικὸς διάκοσμος εἰς τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν. Ἄλλω, ἡ τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν ἔχει τοὐλάχιστον ἰκανὴν σφαιρικότητα. Ἐνθὲ εἰς τὸ Μιλᾶνον, ὅπου τὸ τοπίον στερεεῖται λαμπρότης, τὸ παρελθὸν λαμβάνεται ὑπερῶς ἐν ὀλίγοτερον, καὶ ὁ Etienne Dalmasso δύναται δικαίως νὰ προσάπτῃ κατὰ τὸν κατικὸν τὸν Μιλᾶνον τὴν μομφὴν «ὅτι ἔχουν λησμονήσει ὅτι δὲν εἶναι λιττεράναι νὰ παρῶνται ἡ ἱστορία μίση πόλεως».

Ἡ πληθυσμιακὴ ἐκρηξίς, ἡ ἀχαλίνωτος ἐξάπλωσις τῶν πάσης φύσεως οἰκοδομημάτων, καὶ ἡ δημιουργία ἐσθίου προαστίων, ἐκκαμών τὴν δύναμιν ἀντίστασης τοῦ ἄστεως, τὸ ὅποιον δὲν διατηρεῖ πλέον τὴν προσωπικὴν ἐκείνῃ ὑπόστασιν, τὴν ὅποιαν ἄλλοτε τὸσον ζηλοτύπος διεφύλασεν. Ὁ σύγχρονος χαρτογράφος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μὴ βασίζεται κλύον ἐπὶ τῶν δεδομένων τοῦ τοπίου πρὸς, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μετακινήσεων τῶν ἀνθρώπων, ὡς καταστιχογραφοῦνται αὐτὰ ὑπὸ τῆς στατιστικῆς, προκειμένου νὰ ὑποτυπώσῃ τὰ ὅρια ἐκείνου τοῦ υπερσυνόλου, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι πλέον συγκρότημα, οὔτε σύμπλεγμα πολεοδομικῶν συγκροτημάτων, ἀλλὰ μιὰ «αστικὴ περιφέρεια» ἢ μιὰ «πόλις-περιφέρεια» (ἀπὸ τοῦ τελευταίου αὐτὰ ὀνομασίαν ὀφείλονται εἰς τὸν E. Dalmasso), τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξίς βεβαιούται μᾶλλον ἀπὸ ἀήλους οἰκονομικοὺς καὶ κοινωνιολογικοὺς παράγοντας, παρά ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γεωγραφικά μίση ἐκδήλως γεωγραφικῆς φυσιογνωμίας.

Ὅσον καὶ ἂν διαφέρουν μετὰ τῶν ἡ μητροπόλιν τῆς Λομβαρδίας καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, ἂν ὅχι τὸσον ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἀνισότητά τῆς οἰκονομικῆς τῶν σημάτων, δὲν παύουν παρὰ ταῦτα νὰ ἔχουν τὸ κοινὸν γνώρισμα ὅτι καὶ αἱ δύο ἀνήκουν εἰς τὸ εἶδος τῶν μεγάλων ἐξοριστικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητος. Πρόκειται περὶ τῆς γενικῆς περιπτώσεως ὅλων ἐκείνων τῶν σηματικῶν ἀπὸ ἄπονεως ἐπεκτάσεως πόλεων, αἱ ὅποια προσελκίσκουν καὶ συγκεντρώνουν τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τὸν κοινὸν πόθον τῆς ἀνοδικῆς βελτιώσεως.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μιλᾶνον, ὁ E. Dalmasso διαβλέπει «μίαν νέαν κοινωνικὴν τάξιν, διακατεχομένην ἀπὸ τὸ συναισθημα ὅτι ἀνήκει εἰς μιαν ἐνδιάκων ἀστικὴν μονάδα, διαίοναν τρόπον ζωῆς ἄπεστερημένον τῆς ἐπαρχιακῆς ἰδιорρηθμίας, καὶ εὐθνηραμμένην πρὸς τὰς ἐπιτάγας μίης καταναλωτικῆς κοινωνίας, ἡ ὅποια κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ Μιλᾶνον». Ὁ Guy Burgel σημειώνει ὅτι τὸν πληθυσμὸν τῶν Ἀθηνῶν χαρακτηρίζει «ἡ ἔκτασις καὶ ἡ διασπορά τῶν μεσίων τάξεων», αἱ ὅποια δὲν καθορίζονται τὸσον ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν ὄσον ἀπὸ τὸ κοινὸν ἰδανικὸν τῆς ἐξασφαλίσεως καταναλωτικῆς ἰκανότητος».

Αἱ διαιπιστώσεις αὐταὶ εἶναι οὐσιώδεις διὰ τὴν κατανόησιν τῆς σημερινῆς πραγματικότητος τῶν ἀστικῶν κέντρων. Παρήλθεν ἡ ἐποχὴ τῶν μετρίων ἀστικῶν συμπλεκῶσεων, αἱ ὅποια ἐτροφοδοτοῦντο ἀπὸ ἀγροτικὴν εἰσροὴν περιορισμένης ἄκτινος, ἡ ὅποια θὰ ἤδυνάτο ἐπὶ πλέον νὰ θεωρηθῆ ὡς παράγον ἁρμονικῆς ἐξισορροπήσεως μετὰ τῆς πόλεως καὶ τῆς υπαίθρου. Τὰ ἀστήγητος περιουσιὰ μὲν πλάσιμα διεργάσαντο, καὶ εὐρισκόμεθα πλέον πρὸ μίης καθολικῆς κινήσεως

ἡ ὅποια, ἐντὸς τῶν ὁρίων ἐκάστου κράτους, ἄγει τοὺς πληθυσμοὺς ἡ εὐνοομένον περιοχῶν πρὸς ὀρισμένης ἀστικοποιήσεως περιφερείας, αἵτινες θεωροῦνται ὡς «γῆ τῆς ἐπαγγελίας». Καὶ ἐὰν τὸ Μιλᾶνον δὲν ἀπολύτῃ τὸ προνομιῶν νὰ ἐπωφελεθῆται ἀποκλειστικῶς αὐτὸ ἐκ τῆς ὑφισταμένης ἐλλεινέως Ἰσορροπίας μετὰ τῶν Ἑταλικῶν Βορρὰ καὶ τοῦ Ἑταλικῶ Νότου, δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ «νοτιοποιοῖται» ὁσημέραι μὲ ταχύτατον ρυθμὸν, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1957. Ὅσον ἀφορᾷ ἔξ ἄλλου εἰς τὴν διογκώσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος, τὸ ὅποιον ἤδη συγκεντρώνει τὸ ἐν τέταρτον περὶ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, αὐτὴ ὀφείλεται εἰς τὴν σημαντικὴν δημογραφικὴν ἀναστάσι τῆς προκλήθεισαν ἀρχαίως μὲν ὑπὸ τῆς μαζικῆς ἐπιτροπῆς Ἑλλάχων εἰς τὴν Ἑθνητικὴν Γῆν, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐνεκα τῆς ἀποδιαρθρώσεως τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ πόλεις αὐταί, αἱ ὅποια ὑπέστησαν τοιαύτης κλίμακος εἰσροὴν πληθυσμῶν, ἀποστεροῦνται τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν γεωγραφικῶν τῶν καὶ ἐμβάλλουν εἰς ἀμηχανίαν, ἀλλὰ καὶ προκαλοῦν σύγχρονος τὸ ζήτηρον ἐνδιαφέρον τοῦ γεωγράφου, βοθῆρον ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς διογκώσεως τῶν πόλεων τεινῶν νὰ ταυτίσθαι πρὸς τὰ φαινόμενα τὰ ὅποια ἐξετάζει ἡ ἀνθρωπογεωγραφία καθόλου. Ὁ E. Dalmasso, ὁ ὅποιος σχεδὸν δικαιολογεῖται διότι δίδει εἰς τὴν πολεοδομικὴν πραγματείαν του «ποῖαν τινα παραδοσιακὴν δομὴν», ἀκοιούθει εἰς τὴν πραγματικότητα αὐτῆν καθ' ἑαυτὴν τὴν πορείαν τῶν φαινόμενων, περιγράφων ἐπιτυχῶς «τὴν εὐραία ἀστικὴν περιφέρειαν» ἡ ὅποια ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Μιλᾶνον ἐπὶ τοῦ τεταχίου τοῦ ὑψηλοῦ τοῦ ἐκτεινομένου μετὰ τῶν ποταμῶν Τεσσίνου καὶ Ἄντα. Ὁ Guy Burgel, «ατλαντεύομενος» μετὰ τῆς «τοῦ κόσμου τῶν ἐντυπώσεων... καὶ τοῦ κόσμου τῶν στατιστικῶν στοιχείων», ἐπέλεξε τὴν ἀποφυγὴν τοῦ διλήμματος παρουσιάζων τὰ συμπεράσματα μίης περιορισμένης ἐκτάσεως ἐρεύνης «ἀναμφισβήτητος κοινωνιολογικῆς», ὡς πρὸς τὴν μεθοδολογίαν τῆς, ἡ ὅποια ὁμως προβάλλει γεωγραφικά συμπεράσματα, καταδεικνύουσα διὰ μῆσον τῶν ἐναλλασσομένων μετακινήσεων καὶ τῶν μεταναστευτικῶν ρευμάτων τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν ἐσωτερικὴν διάρρηξιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος καὶ τὰς σχέσεις του πρὸς τὸν ἐθνικὸν χῶρον.

Εἶναι ἄδύνατον νὰ ἐπεκταθῆμεν ἐδῶ ἀναλύομενος ὅλας τὰς λεπτομέρειας τῶν ἐξαιρέτων τούτων ἐργασίων. Θὰ περιορισθῶμεν νὰ καταδείξωμεν μόνον πῶς ὁ γεωγράφος ποιότητος γνωρίζει νὰ μὴ χάνῃ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἐνόητον τῶν νέων ὁρίων, πρὸ τῶν ὁποίων ἀναγκαστικὸς τὸν θέτει ἡ βαναυσος μεγέθυνσις τῶν γεωγραφικῶν σκηνικῶν καὶ διακόσμων. Ὅσονδήποτε ἐλάτιστα κατανοητὰ

και άν κατέστησαν αι μεγαλοπόλεις, εν τούτοις δέν έχουν αυτά ολοσχερώς εκφύγει τών όρων του χρόνου και του χώρου. Τοτό Ισχυρί ούχι ολιγότερον και δι' αυτό τό Μιλάνον, παρά τό ότι περιορίζεται από εστηρημένον αθλητικόν ενδιαφέροντος φυσικόν περιβάλλον. Ο Ε. Dalmasso μάς δεικνύει την ακαλαίσθητον ασυμμετριάν ενός πολεοδομικού συγκροτήματος, τό όποιον εδημιουργήθη εις τό σημειον έπαφής ενός αγώνου, αλλά καιριας θέσεως, ύπιδέδου και μιās χθιμαλής πεδιάδος ή όποια του παρέχει μέν τό πλεονέκτημα ευφρόνν εδαφών, αλλά και τό έμποδιζει συγχρόνως νά επεκταθί σημαντικός πρός Νότον. Η γεωγραφική αυτή συγκυρία, εξασφαλίζουσα εξίσωσιν τών εκ της γής κερδών πρός τά εκ τό διεθνούς έμποριου κέρδη, επέτρεπε την έπι μακρόν διατήρησιν μιās παραδοσιακής Ιστρορπιας, προσεμιαρτυρομένης άλλωστε και υπό της εδημερίας της θναυτοργικής βιομηχανίας του Μιλάνου. Άλλ' εις την Γεωγραφίαν, και τά υπό της Θείας Προνοίας ρυθμιθενά ύποκεινται εις τάς δυσμενείας και τάς εννοϊκάς επιδράσεις της Ιστορίας.

Η Ιταλική ένότης; Οί σύγχρονοι Μιλανέσι δέν διακείνται συμπάθως προς αυτήν. «Η άριστοκρατία της Λομβαρδίας δέν έπιβίηει την έννομοστανειν εις έν κράτος συγκυνητρικόν, θα προτιμήν δέ μάλλον όμοιοσταντικόν σύστημα βασιζόμενον έπι της άρχής της αυτονομίας τών περιφερειών». Άλλ' ή Ιταλική ένότης καθίσταται ήδη γεγονός και τό Μιλάνον παρά ταύτα θα έπωφεληθί εκ τούτου, χωρίς εις την μακράν προπαρασκευήν του, ίνα καταστή «ό έμνημοχότης του παιγνιου της όλης επιχειρηματικής ζωής της Ιταλίας». Έναντι του Τουριστου, πόλεως ολιγότερον έμπορικης και, τρόπον τινά, άποκλειστικός περιωρισμένης εις την βιομηχανικήν δραστηριότητα, ως και Έναντι της Ρώμης, ή όποια εκληρονομήσεν από την μεγάλην πόλιν του Πεδεμοντιου την πολιτικήν Ισχύν, τό Μιλάνον δύναται νά γνηρίση άτην συνυραπαστικήν περιπέτειαν της οικοδομησεως μιās ευρωπαϊκής μητροπόλεως ενός του πλαισιου μιās παλαιάς περιφερειακής πρωτεύουσας», ενδó συγχρόνως εξελίσσειται εις πόλιν εντός της όποιας δημιουργείται ή νέα Ιταλία, ή δέ Ρώμη παραμένει ή άρχαία πόλις.

Η πρωτεύουσα της Έλλάδος, ολιγότερον πλουσία εις άποασταστικής σημασίας κληρονομία, είναι άναμφίβολος και άτι έξ ίσου μία πόλις του μέλλοντος. «Αί Άθήναι, γράφει ο Guy Burgel, είναι μία πόλις σύγχρονης, σχεδόν μία νέα πόλις.» Αυτό δέν άληθεύει μόνον ως προς την οικοδομικήν της εικόνα, αλλά και ως προς τους άνθρωπος της και την έν γένει συμπεριφοράν των, καθώς διεπιστώθη εκ μιās δειγματοληπτικής έρενης έπι του ανθρώπινου δυναμικού του άπασχολούμενου εις την βιομηχανίαν. Θά έλεγον προθύμως ότι είναι πόλις μιās νέας χώρας, υπό την έννοιαν ότι οί εργατικοί

πληθυσμοί της αισθάνονται ότι τους χαρακτηρίζει ολιγότερον τό *πάγγελλον*, τό όποιον εξασκούν εντός ενός δεδομένου κλάδου οικονομικής δραστηριότητος, από ό,τι τους χαρακτηρίζει ή «ικανονικότης της καταβολής και τό ύθος της άμοιβής της έργασίας των, στοιχεία τά όποια τους άνακατανασσουν εντός της Ιεραρχίας της κοινωνίας και της καταναλώσεως».

Άπομακρυνόμεθα ούτω πολύ από τά έπικρατούμενα εις τάς παρά την Μεσόγειον περιοχάς, και από πΰσαν δυνατότητα συγκρίσεως προς την Νεάπολιν ή τό Παλέριον. Ο Άθηναίος, προτιμήσας την ασφάλειαν της εξητημένης έργασίας, εστηρήθη της ευχερείας νά είναι άμονιμος διαθέσιμος πρός ανταποκρισει εις τυχαίας άλλα έλκυστικάς εκταίριας), εχέρειαν την όποιαν παρέχει ό βιοπορισμός διά προσφοράς μικρο-ύπηρεσιών και εξασκήσεως επαγγελματιών τού όδρίου». Άλλά και υπό τάς νέας συνθήκας διατηρείται έν τούτοις μέγα μέρος τών στοιχείων τά όποια συνθέτουν τό παρελθόν. «Η έπιτροπή τών πολιτικότερων κοινωνικών δομών νέου αισθητή όκμη και εντός του νέου τούτου βιομηχανικού κόσμου».

Οί βραδείς και ελεήθεροι ρυθμοί έργασίας χαρακτηρίζουν την τάειν τών χειροτεχνών. Η άρχική πρόσληψις του μετοίκου πραγματοποιείται εντός του πλαισιου τών συνηθικών ή τών πολιτικών δεσμών. Η σύζυγος, έφ' όσον έχει συσταθή προϊξ, παραμένει εις την όκειαν. Και τό εργατικόν άνδρόγγυον τό όποιον θέλει νά διατηρήσθ τά «πουλερικά» του ή την αιάγ του, κτίζει τόν οικισμόν του έπι οικοπέδου της περιφερείας, συμβάλων ούτως εις τό νά καταστούν αι Άθήναι μία πρωτότυπος πόλις, χωρίς μεγάλη σύνολα, ενθó οί όμοίωμορφοί συνοικισμοί της εκτεινούνται μέχρι τών πλευρών του Αιγάλου και του Ύμηττου, και εως τάς ύπορείας της Πεντέλης, καταλαμβάνομενον πλέον και τών τελευταίων εκτάσεων, αι όποιαί μέχρι πρό τινος ήσαν εις την διάθεσιν τών μετακινουμένων βοσκών.

Πολυτίμους συμπληρωματικάς πληροφορίας και αξιολόγους γενικάς παρατηρήσεις εύρισκομεν εις τό μικρόν σχήματός αξιοσημειώτον βιβλίον τών Ρ. - Υ. Pέχουχ και Michel Sivignon τό όποιον άφιερώνον εις τά Βαλκάνια. Η ζωηρά τοπογραφική περιγραφή μεταφέρει τόν αναγνώστην εις τάς Άθήνας, όσον μικράν ιδέαν και άν έχη ούτος της Ιστορίας και του γεωγραφικού προσανατολισμού. «Διακρίνομεν μιάν έλάσσονα εκτισιν κειμένην μεταξύ τών λόφων της Άκροπόλεως και του Λυκαβηττου, ή όποια σήμερον έχει καλυφθί υπό μεγάλον οικοδομηματόν, και μιάν μεζιονα έκτισιν όριζωμένην υπό του Ύμηττου, της Πεντέλης, της Πάρνηθος και του Αιγάλου, από την όποιαν εκχυλίζει ό οικοδομικός όργανισμός ολιγόν ανατολικώς προς τά

Μεσόγεια και δυτικός περισσότερο προς την άκτιν της Έλευσίνου». Η εξέλιξις αυτή δέν είναι παλαιά. Κατά τά πρώτα έτη της Παλιγγενεσίας αι Άθήναι «ουδέν άλλο ήσαν ή κατά τό ήμισυ άλλανική κομπούλα εις τους πρόποδας της Άκροπόλεως». Μόλις μετά τόν πρώτον παγκόσμιον πόλεμον ήρξησεν ή πρώτη διογκωσις, ένεκα τών προσφύγων. Μετά τόν δεύτερον δέ παγκόσμιον πόλεμον ή βιομηχανία εξέρχεται από τά παλαιά στενά όρια του παραμσοσγειου Πειραιώς, δια νά αναζητήση νέους διαθεσίμους χώρους περίε του κόλπου της Σαλαμίνας. Έάν δέν έπρόκειτο περί μεγάλης διαφοράς κλίματος, ή ανάπτυξις αυτή θα υπενηθίμεν, από άπονεως δυναμισμου και σχεδιου επεκτασεως, τόν οργανισμόν της Μασσαλίας.

Αι Άθήναι τείνον σήμερον νά άπορροφήσων όλόκληρον την Έλλάδα και όλους τους Έλληνας. Ο Πειραιεύς δέν δύναται νά συγκριθί με τους λοιπούς έθνικούς λιμένας, και τό όλον Πειραικόν συγκρότημα συνεισφέρει πλέον τών τεσσάρων πέμπτων τών έξ άμέσων φόρον έσοδών του έλληνικού κράτους. Άλλ' ή πόλις τρέφει φιλοδοξία διεθνούς επιπέδου και θέλει νά καταστή χρήσιμος κόμβος τών συγκοινωνιών, αι όποια ένώνουν την Ευρώπην μετά της Έγγης και Άπω Ανατολής και μετά της Ανατολικής Άφρικης. Φιλοδοξεί νά καταστή μια εκταρία της Ευρώπης εστραμμένη πρός τά νοτιο-ανατολικών. Τίποτε δέν ύπάρχει εις τόν Πειραιά τό όποιον νά υπενηθίσει τά Βαλκάνια. Έντελής διαφορητική είναι ή περιπτώσις της Θεσσαλονικης, ή όποια ούσα περισσότερο συνδεδεμένη προς τόν ήπειρωτικόν κορμόν, χωρίς εις την κοιλάδα του Άξιου, παραμένει πάντοτε εις εκ τών σημαντικών λιμένων της Κεντρικής Ευρώπης έπι της Μεσογείου. Άλλ' ή Θεσσαλονικη έχει δοκιμασθή σκληρώς υπό της Ιστορίας και ή Κεντρική Ευρώπη, κατατεμαχισμένη, δέν έχει την σπουδαιότητα την όποιαν έχει ή Δυτική Ευρώπη.

Έξ άλλου, παρά την πρόσρατον εξέλιξιν την όποιαν ειχεν ή Θεσσαλονικη και παρά τόν σημαντικόν ρόλον της ως περιφερειακής μητροπόλεως, ή δευτέρα πόλις της Έλλάδος ταλαιπωρείται εκ της πολιτικής ύπεροχής της πρώτης πόλεως της Έλλάδος. Έάν τό μέλλον της Θεσσαλονικης είναι συνδεδεμένον με την άξιοποίησιν μιās προνομιούχου «ευρωπαϊκής» θέσεως, τούτο δέν εξαρτάται μόνον, μάς άναφύρον τό Ρ. - Υ. Pέχουχ και Μ. Sivignon, από τό προνόμιον τούτου, ουτε από την όμοιοργικήν πρωτοβουλία των Θεσσαλονικέων, αλλά προϋποθέει «την έπίλιπιν τών πολιτικών και διοικητικών προβλημάτων, τά όποια την έμποδίζουν. Η αναλογία υπενηθίσει, έπι του προκειμένου, την θέση του Μιλάνου Έναντι της Ρώμης. Η αντίπαραβολή όμως αυτή δέν δύναται νά προσηρήσει περισσότερο. Η Ισχυρά μητροπόλις της Λομβαρδίας, κειμένη

ἐπὶ τὸν σημεῖο συγκεντρώσεως τῶν συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν τὸν Ἄλπεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολὺ περισσότερον καρποφόροι ἀπὸ οὗτοι εἶναι ἡ κοιλὰς Ἄξιου-Μοράβα, καὶ ἐστραμμένη πρὸς Βορρᾶν, ἔχει ἀπὸ μακρὸ λάβει τὰς διαστάσεις τῆς καὶ διαφυλάξει τὰς ἐλευθερίας τῆς.

Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Maurice Le Lanou ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐξῆς βιβλία:
* Guy Burgel, *La Condition Industrielle à Athènes, étude socio-géographique* (Πρῶτον Μέρος: Les Hommes et leur vie), Ἀθῆναι, Ἐκδόσεις Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 1970, 1 τόμος σχῆμ. 4ου, 159 σελ. καὶ 70 χάρται ἐκτός κειμένου.

* Etienne Dalmasso, *Milan, capitale économique de l'Italie, étude géographique*, Gap, Editions Ophrys, 1971, 1 τόμος σχῆμ. 4ου, 583 σελ.

* Pierre-Yves Pêcheux - Michel Sivignon, *Les Balkans*, Παρίσι, Presses Universitaires de France (συλλογὴ «Magellan»), 1971, σχῆμ. 12ου, 284 σελ.

Le Monde, 11-12 Ἰουλίου 1971, σελ. 6.

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος*

Bernard Kayser, Pierre-Yves Pêcheux καὶ Michel Sivignon: *Exode rural et attraction urbaine en Grèce. Matériaux pour une étude géographique des mouvements de population dans la Grèce contemporaine*. Ἀθῆναι, 1971, 223 σελ., στατιστικὸν παράρτημα, χάρται, γραφικὰ παραστάσεις, 1 χάρτης, ἐκτός κειμένου τὸν ἄστικόν περιοχῶν Ἑλλάδος, (ἐκδόσεις τοῦ Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν (ΕΚΚΕ)).

Υπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἔδημοσιεύθησαν τὰ πορίσματα ἑρευνῶν γενομένων κατὰ τὸ 1962 καὶ 1963, ὡς συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μεταναστευτικῶν διακινήσεων ἐν Ἑλλάδι. Αἱ περὶ αὐτοῦ λόγους ἔρευναι ἐγένοντο εἰς δύο στάδια: Προγῆθησαν διερευνησεῖς μεταξὺ τεσσάρων ὁμάδων κοινοτήτων ἐπιλεγείσων εἰς διαφοροποιεθὲν φυσικὸν καὶ κοινωνικο-οικονομικὸν περιβάλλον, αἷτινες ἐπέτρεψαν τὴν μελέτην τῶν μεταναστευτικῶν φαινομένων, τὰς σχέσεις τὸν πρὸς τὰ ἰδιάζοντα προβλήματα ἐκάστης περιοχῆς καὶ τὰς ἐπιπτώσεις τὸν ἐπὶ τῆς τοπικῆς δημογραφίας, καὶ ἐπηκολούθησε καταμέτρησις τῶν 1/5 τῶν δελτίων τῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων, τὸν ἀναφερομένων εἰς τοὺς νεώτερι ἐγγραφέντας εἰς τὰ μητρώα τῆς περιόδου 1957-60, ἥτις ἐπέτρεψεν εἰς τὸ νὰ καθορισθῇ ἐπακριβῶς ἡ περιοχὴ ἑλέξεως ἐκάστης πόλεως.

Ἡ ἑλληνικὴ ὑπαίρουσχος σχεδὸν ἐν

τῷ συνόλῳ τῆς, ἀπὸ μακροῦ χρόνου καὶ μετ' ἐνάλυσης ἐνίστιν, συνιστᾷ ἀσθητῶς ὅστιαν μεταναστεύσεως. Αἱ τεσσαρες ὁμάδες τῶν ἐξετασθεισῶν κοινοτήτων προβάλλουσι τεσσαρας ζυγῆς χωροθεσίαν συνδεθεμένων κατὰ τύπου: Κυκλάδες καὶ Πελοπόννησος ἄρ' ἑνός, καὶ Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἄρ' ἑτέρου. Κατὰ τὴν μελέτην τῶν ὡς ἄνω ὁμάδων ἐφηρμοσθῆ ἡ αὐτὴ μέθοδος: δηλ. τὴν ἐκθεσιν περὶ τῶν οικονομικῶν καὶ δημογραφικῶν συνθηκῶν τῶν περιοχῶν διαδέχεται λεπτομερὴς ἐξέτασις ἐκάστης κοινοτήτος καὶ ἀκολουθεῖ βραχεία σύνθεσις.

Τὸ πρῶτον δεῖγμα περιλαμβάνει ὀκτὸ κοινότητες τῶν Κυκλάδων, ἀνάλογους πρὸς τὰς νήσους Πάρον καὶ Ἀντίπαρον. Ἡ μετανάστευσις, παλαιὰ καὶ μακρῆ, κατευθύνεται κυρίως πρὸς τὸ πολεοδομικόν συγκρότημα Πειραιῶς - Ἀθηνῶν, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ πρωτεύουσα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου.

Πρόκειται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς περὶ ἀγροτικῆς μεταναστευτικῆς ἐξόδου, ἀλλ' ἡ κεντρικὴ κομπολις δὲν φαίνεται οὔτε καὶ αὐτὴ ἰκανὴ νὰ συγκρατήσῃ τοὺς κατοίκους τῆς, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ διαδραματίζῃ ρόλον σταθμοῦ ἕλξεως κατὰ τὴν μεταναστευτικὴν κίνησιν, καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἀνευρίσκει τις εἰς τὰς κομποπόλεις τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὰ ἄλλα δειγμάτια. Ἀκροτηριάζουσα σφοδρῶς τὰς τάξεις τῆς ἑθνητικῆς ἡλικίας, ἡ μετανάστευσις ὁδηγεῖ εἰς γρησσὸν τὸν πληθυσμὸν καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μειοσιν τὸν γεννηθέντων, ἥτις ἐμπράττειται ἀπὸ τὴν βαθμίδου μειουμένην ἐναντι τῆς γεννητικότητος διάθεσιν τῶν οἰκογενειῶν.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ τὰς δυσχερείας τοῦ περιβάλλοντος, κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν εἰς τὰς βραχώδεις ταύτας νήσους καὶ τὸ μέτριον εἰσόδημα, τὸ ὅποιον ἐξασφαλίζει ἡ ὑπὸ μεμονωμένον ἐπαγγελματιῶν ἀσκουμένη ἀλιεία. Ἄλλα δυσχερεῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν ἐπανδρῶσεως καὶ ἀπὸ τὴν διασπορὰν τῶν μικρῶν αὐτῶν νήσων, τῶν ὁποίων ὁ μετὰ τὸν Πειραιῶς σύνδεσμος εἶναι στενότερος τῶν μετὰ τὸν σχῆσμον. Ἔγινον ὁμοῦ ἐξωτερικὰ κινήθηρι δινάμεις ἐπέθεσις εἰς ἐνέργειαν εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτὴν περιοχὴν τοῦ θαλασσίου πολιτισμοῦ. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξόδος, ἂρ' ὅσον δὲν εἶναι ὑπέροχος, φαίνεται ὅτι εὐνοεῖ τὰς προόδους τὰς συντελουμένας εἰς τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ αἱ πρόδοι αὐταί, αἱ ὁποῖαι εἶναι δημιουργήματα ἐπικαιροῦ κοινοτημοῦ, φαίνονται εὐθραστοί, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν παρουσιάζονται αἱ πρόδοι ἄλλων τομῶν δραστηριότητος, ὅπως εἶναι τὸ τοῦριστικόν.

Ἡ μετανάστευσις εἶναι οὐσάτως ζωηρὰ εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Πάσα αἱ ἐξετασθείσαι κοινότητες ἀπεγυμνώθησαν τὸν κατοικόν των κατὰ τὴν μεταξὺ 1951-

1961 περίουον, γεγονός ὅπερ ἀνταποκρίνεται εἰς μεταναστευτικὰ ὑπόλοιπα λίαν ἀρνητικά, ἀφοῦ τὸ φυσικὸν ἰσοζύγιον δὲν εἶναι ἑλλειματικὸν παρὰ εἰς μίαν μόνον περίπυσιν. Ἡ κατὰ κοινότητα ἐξέτασις καταδεικνύει ὅτι ἡ ἐναστασις τῆς μεταναστεύσεως δὲν συνδέεται μετ' ὅσον ὅρον τῶν γαιῶν, τὰς ὁποίας ἐκάστος κάτοικος διαθέτει, καὶ ὁ ὅποιος εἶναι παντὸν μέτριο, ἀλλὰ μετ' ἐπιπλέον κριτήρια τοῦ ἀγροτικοῦ πλοῦτος καὶ τοῦ διαθέσιμου ἐξοπλισμοῦ. Ἐὰν αἱ Ἀθῆναι προσελκύουν τὴν πλειονότητα τῶν μεταναστῶν, ἐν τούτοις μίαν σημαντικὴ ἐξωτερικὴ μετανάστευσις ὄψισταται, καὶ κυρίως διὰ μέσου τῆς φθινόσυτης πρωτεύουσης τῆς Μεσσηνίας, τῆς Καλαμάτας. Ἡ μετανάστευσις αὕτη, ὅπως καὶ ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων, εἶναι παλαιὸν φαινόμενον, τοῦ ὁποίου αἱ κτηθείσαι συνήθειαι καὶ οἱ διατηρηθέντες δεσμοὶ μετὰ τῶν μεταναστῶν ἐξασφαλίζουν τὴν διαίονισιν παρὰ τὴν βελτίωσιν τῶν τοπικῶν οικονομικῶν ὁρων ζωῆς. Ἡ ἄλλοτε πολλοῦ ἀνθρώπου Μεσσηνία, ἐνεκα τῆς διαρροῆς τῶν κατοίκων τῆς, μετεβλήθη εἰς ὀλιγάνθρωπον περιοχὴν καὶ μάλιστα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὅστε τὰ γενομένα ἀρδευτικὰ ἔργα κινδυνεύουσι νὰ μὴ ἀποδοῦσιν τοὺς ἀναμενομένους καρποὺς τὸν ἐλλείψει ἐργατικῶν χειρῶν, ἐπιπὼ μερικὰ ἀπὸ τὰ χωρία ἀπεστερηθῶν τὸν 3/4 τοῦ ἀρρενος πληθυσμοῦ τῶν τῶν ἡλικίας 20 καὶ 50 ἔτην.

Ἡ μετανάστευσις ἐξεζηλωθῆ προσφάτως, ἀλλὰ ὀλιγοτερον ἐννοιος, εἰς τὰς ἐξ κοινότητος τὰς κειμένας νοτιο-ανατολικὰς τῆς κοιλάδος τῆς Θεσσαλίας, τῆς Νομορχίας Καρδίτσῆς, καὶ αἱ ὁποῖαι συγκροτοῦν τὸ τρίτον δεῖγμα. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰς ἀναχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσπεμίσθησαν κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον διὰ πολιτικῶς λόγους, ἡ μετανάστευσις εἶναι κυρίως ἐσωτερικὴ, αἱ δὲ Ἀθῆναι διεδραμάτισαν σημαντικὸν μὲν ἄλλ' οὐχὶ ἀποκλειστικὸν ρόλον, καὶ ἡ Θεσσαλία συνεκράτησε μικρὸν μέρος τῶν μεταναστῶν. Ἡ τοιαυτὴ μετανάστευσις δὲν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα οὔτε κἀμιν ὀφειλομένην εἰς τὴν γεννητικότητα, οὔτε ἀποψιλῶσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν περίουον 1951-1961.

Εἶναι βεβαίον ὅτι ἡ κατ' ἀγρότην διαθεσιμότης γαιῶν, εἰς τὴν ἀραιὰς κατοικουμένην αὐτὴν κοιλάδα, εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα ἀπὸ ἐκείνην ἄλλων μελετηθεισῶν περιοχῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι σημαντικὸν πλεονέκτημα, ἐπειδὴ ἡ ἐκμετάλλευσιν των εἶναι λίαν ἀτακτικὴ. Ὁ πρόσφατος καθὼς καὶ ὁ περιορισμένους χαρακτήρ τῆς μεταναστεύσεως ὀφείλει εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι συνδεόμενος μετ' ἡν κοινωνικο-ἀγροτικὴν καθυστέρησιν ἐνὸς πληθυσμοῦ ἐπὶ μακρὸν ἀπομονωμένου, γεγονός τὸ ὅποιον ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν τῆς πληροφωρίας εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν μεταναστευτικῶν ἐξελίξεων. Ἡ καθυστέρησις αὕτη ἄλλωστε τείνει

* Ἀναδημοσιεύεται ἐν μεταφράσει ἐκ τῆς *Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, Tome 43, fasc. 1, janvier 1972, κατὰ πρὸς ἀδείας χορηγηθείσης ὑπὸ τοῦ κ. P.-Y. Pêcheux.